ОИЛАДА ЎСМИРЛАРНИ МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР АСОСИДА ТАРБИЯЛАШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ.

Рустамов Рихсиддин Тўлқин ўғли,
Ички ишлар вазирлиги академияси
231-гурух курсанти,

Ушбу мақолада *Ўсмирлик даври шахс ривожланишида оиланинг ўрни беқиёс бўлиб, миллий қадриятлар асосида тарбиялаш ўсмирнинг маънавий дунёқараши, ахлоқий меъёрлари ва ижтимоий муносабатлар тушунчаси батафсил ёритилган.*

Таянч сўзлар *миллий қадриятлар, оилавий анъаналар, расм-русмлар, миллий урф-одат, ватанпарварлик, маданий мерос, ижтимоий масъулият, ижтимоий муносабатлар, ўқув мотивацияси.*

Оила инсоннинг онгида илк болаликдан шаклланадиган барча инсоний фазилатлар, эзгу ниятлар, қадриятлар ва ижтимоий тасаввурлар таркиб топадиган даргоҳдир. Ушбу даргоҳда маънавий ахлоқий муҳитни вужудга келтириш ва шу орқали шахсни оқилона дунё қараш эгаси, янгича фикрловчи баркамол авлод қилиб тарбиялаш бугунги ривожланоётган Ўзбекистон заминида муҳим аҳамиятга эга. Зеро, ўсмирларда миллий қадриятлар, жумладан, оилавий қадриятлар замирида тарбиялаш орқали уларни оилавий турмушга тарбиялаш, оилапарварлик хусусиятларини таркиб топдириш юртимиздаги маънавий–маърифий ишлар самарадорлигини оширувчи таъсирчан воситалардан биридир. Оиланинг этнопсихологик асосларини, оила аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг руҳий-маънавий жиҳатларини, юртимзда асрлардан буён ўз тасдиғини топиб келаётган, болани тўғри тарбиялашга Хизмат қилиб келаётган удумларни тадбиқ этиш, уларнинг ўсмирлар тасаввури тизимида ўрнини

аниқлаш, адекват хулқ-атворни шакллантирирувчи психологик шарт-шароитларни ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Давлатимиз раҳбари Ш. М. Мирзиёев “Оила мен учун муқаддас. Муқаддаслиги шуки, аввалambор қаерда ишлашидан қатъи назар, ким бўлишидан қатъи назар агар оилада тарбия, оилада муҳит, оилада ҳалоллик, муносабат, тарбияга алоҳида эътибор бермаса, ҳеч қачон натижа бўлмайди. Шунинг учун мен фарзандларимнинг тарбиясига жуда катта эътибор бераман. Ҳар бир фарзандимга ҳам, неварамга ҳам алоҳида ўзимнинг муносабатим бор. Ҳар бир неварамнинг алоҳида характерини биламан, орзусини, истагини биламан”. “Одам бахтлиман дейишга қанчалик ҳаққи бор? Агар оиланг билан сен бахтли бўлсанг, бахтлиман дейишга ҳаққинг бор. Фақат оилам эмас, халқим бахтли бўлса мен ўзимни бахтли деб биламан”, — дея таъкидлйади.

Шуни таъкидлаш жоизки, оиланинг соғлом дунёқараш таркиб топдиришдаги ролига алоҳида эътибор қаратилганки, мазкур дунёқараш ижтимоий психология фани тадқиқ қиладиган тасаввурлар замирида инсон ижтимоийлашувининг илк маскани бўлиш оилада, ундаги ўзаро муносабатлар тизимида шаклланади. Шу боисдан оила ва маҳалла тизимида боланинг ижтимоийлашуви билан боғлиқ тарбиявий таъсир воситаларининг негизида халқ анъаналарининг, хусусан оилада сақланиб келаётган оилавий қадриятлар, моҳияти қонуниятларини ўрганиш вазифаси турибдики, уларнинг ижтимоий-психологик шарт-шароитларини тадбиқ этиш, натижаларини эса амалиётга тадбиқ қилиш давр тақозосидир.

Маълумки, барқарор ва мустаҳкам оилани барпо этиш, унда маърифатпарварлик анъаналарини кучайтириш, оилавий урф-одатларни замонавий ютуқларини ўрганиб чиқиш, ўсмирларда адекват ижтимоий тасаввурларни шакллантиришнинг таъсирчан воситасини ишлаб чиқиш жамият маънавияти барқарорлаштиришни таъминловчи омиллардан биридир. Ҳозирги

кунда ижтимоийлашув институти орқали ўсмирларда оилавий қадриятлар тўғрисида ижтимоий тасаввурларни шакилантириш, оилага нисбатан уларда ижобий установкаларни вужудга келтириш долзарб масалалардандир.

Ушбу нуқтаи назарлардан, оилавий анъаналар, расм-русмлар ва одатлар, оилавий қадриятлар орқали курсантлар онгида тўғри тасаввурларни шакллантиришни таъминловчи ижтимоий-психологик омиллар ва шарт-шароитларни аниқлаш ўта долзарб ва муҳим вазифадир.

Ўсмирлик даври шахс ривожланишида энг муҳим босқич ҳисобланади. Бу даврда боланинг дунёқараши, ҳаётий мақсадлари, ахлоқий қарашлари шаклланади. Шу боис оилада миллий қадриятлар асосида тарбия бериш орқали ўсмирларда миллий ўзликни англаш, жамиятда муносиб ўрин эгаллаш, ватанпарварлик, инсонийлик ва маънавий баркамолликни шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.

Миллий қадриятларнинг тарбиядаги ўрни иллий қадриятлар – халқнинг кўп асрлик тарихида вужудга келган урф-одатлар, анъаналар, маданий мерос ва маънавий бойликлар йиғиндисидир. Улар орқали авлоддан авлодга ҳаётий тажрибалар, маънавий меъёрлар ва жамиятда яшаш қоидалари ўтиб келади.

Оилада миллий қадриятларга таянган тарбия:

- ўсмирларда маънавий барқарорликни таъминлайди;
- миллий ғурур ва ватанпарварлик туйғуларини уйғотади;
- жамиятда ижтимоий ҳамжиҳатлик ва меҳр-оқибатни мустаҳкамлайди.

Ўсмирлик давринининг асосий ижтимоий-психологик хусусиятлари

1.Ўзини англаш ва шахсий идентификация

• Ўсмирда “мен кимман?”, “ким бўлмоқчиман?” каби саволлар кучаяди.

• Шахсий қадриятлар тизими шаклланади.

• Миллий, маданий ва оилавий қадриятлар унинг ўзини англаш жараёнида муҳим омил ҳисобланади.

2. Мустақилликка интилиш

• Ўсмир ота-она назоратидан чиқишга уринади.

• Мустақил қарор қабул қилиш, ўз фикрини ҳимоя қилиш хоҳиши кучаяди.

• Бу жараёнда оила ва мактабдаги муносабатларнинг тўғри йўналтирилиши муҳим.

3. Тенгдошлар гуруҳи таъсири

• Тенгдошлар орасида ўз ўрнини топиш – ўсмир учун асосий эҳтиёжлардан бири.

• Дўстлик, гуруҳга мансублик ҳисси кучаяди.

• Агар оилада ёки мактабда қўллаб-қувватлов етарли бўлмаса, ўсмир салбий гуруҳларга қўшилиб қолиши мумкин.

4. Эмоционал лабиллик (беқарорлик)

• Кайфият тез-тез ўзгаради.

• Ҳис-туйғулар кескин ифодаланади: қувонч, хафалик, ғазаб ёки ичига ёпилиш.

• Бу ҳолат ўсмирнинг шахсий мустақилликка интилиши ва гормонал ўзгаришлари билан боғлиқ.

5. Ахлоқий ва маънавий қарашларнинг шаклланиши

- Бу даврда инсоф, адолат, ватанпарварлик, инсонпарварлик каби қадриятлар ривожланади.
- Ўсмир катталарнинг гапини эмас, балки уларнинг шахсий намунасини қабул қилади.

6. Ўқиш ва меҳнатга муносабат

- Ўқув мотивациясида ўзгаришлар юз беради: баъзи ўсмирлар фанларга қизиқса, бошқалари ўқишдан безиши мумкин.
- Қизиқиш ва қобилиятга кўра йўналиш топиш учун психологик қўллаб-қувватлов зарур.

7. Психологик кризис элементлари

- “Катта бўлиш” ва “болаликдан чиқиш” ўртасидаги қарама-қаршилик вужудга келади.
- Шахсий қарашлар билан ота-она, ўқитувчи ва жамият талаблари ўртасида зиддиятлар кўп учрайди.

Оиланинг ижтимоий роли

- Оила миллий тарбиянинг асосий мактаби ҳисобланади.
- Ота-она ва катталарнинг намунаси орқали ўсмирларда қадриятлар амалда шаклланади.

Тарбиянинг эмоционал таъсири

- Миллий урф-одат ва анъаналар орқали эмоционал муҳит яратилади. Масалан, байрамлар, маросимлар ва оилавий удумлар орқали ўсмирларда миллий маданиятга нисбатан ифтихор уйғониши мумкин.

Жамоавий муносабатлар таъсири

- Қўшнилар, қариндош-уруғлар ва маҳалла муҳити ҳам ўсмир шахсиятига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатади. Миллий қадриятлар билан суғорилган ижтимоий муҳит ўсмирларнинг маънавий баркамоллигида ҳал қилувчи омил бўлади.

Миллий қадриятлар асосида ўсмир тарбиясида қўлланиладиган йўналишлар

- Ватанпарварлик – тарихий қаҳрамонлар ҳаёти, миллий қаҳрамонлар ҳақида сўзлаб бериш.
- Инсонийлик ва меҳр-шафқат – оилада бир-бирига ёрдам, ҳамжиҳатлик муҳитини шакллантириш.
- Маданий меросга ҳурмат – миллий мусиқа, адабиёт, ҳунармандчиликка қизиқиш уйғотиш.
- Ижтимоий фаоллик – маҳалла тадбирларида иштирок этишга ундаш.

Ўсмирлик психологияси ижтимоий ва шахсий ривожланишнинг энг ҳассос босқичи ҳисобланади. Бу даврда оила, мактаб ва тенгдош муҳити ўсмир шахсиятининг тўғри йўналишда ривожланиши учун асосий омилдир. Ўсмирга нисбатан тўғри ёндашув, меҳр ва тушуниш унинг ижтимоий мослашуви ва баркамол шахс бўлиб етишишига замин яратади.

Ўсмирларни миллий қадриятлар асосида тарбиялаш усуллари

Ўсмирлик даврида шахснинг дунёқараши, ахлоқий қоидалари ва миллий ўзлиги шаклланади. Шунинг учун бу босқичда миллий қадриятларни тарбия жараёнига тўғри қўшиш ўта муҳим аҳамиятга эга.

1. Оилавий анъаналар ва урф-одатлар орқали тарбия

- Миллий байрамлар (Наврўз, Қурбон ҳайити ва ҳ.к.)ни оила даврасида

нишонлаш.

- Тўй, суннат, бешик тўйи каби маросимларда ўсмирларни фаол қатнаштириш.
- Миллий таомлар тайёрлаш, халқ ўйинларини ўргатиш орқали қадриятларни ҳаёт тарзига айлантириш.

2. Намуна орқали тарбия

- Ота-она ва катталар миллий қадриятларга амал қилса, ўсмирларда ҳам шу фазилат шаклланади.
- Миллий либос, адабий мерос, турмуш маданиятидаги намуна ўсмир онгига кучли таъсир қилади.

3. Суҳбат ва маънавий мулоқотлар

- Аждодлар ҳаёти, буюк алломалар, ватансевар қаҳрамонлар ҳақида ҳикоя қилиш.
- Ибратли қиссалар, мақол ва маталлардан фойдаланиш.
- Усмирни ўз фикрини эркин билдиришга ўргатиш.

4. Миллий санъат ва маданият орқали тарбия

- Миллий мусиқа, куй ва қўшиқларни эшитиш ва ўргатиш.
- Театр, музей, маданий марказларга олиб бориш.
- Халқ амалий санъати (дўппи, гилам, нақш, кулолчилик) билан таништириш.

5. Миллий спорт ва халқ ўйинлари

- Кураш, от ўйинлари, чаққонлик ва жасорат талаб қиладиган миллий

ўйинлар.

- Бу спорт турлари ўсмирларда жасорат, қатъият, жамоавийлик ҳиссини шакллантиради.

6. Ижтимоий масъулият орқали тарбия

- Оилада кичиклар ва катталарга нисбатан ҳурмат маданиятини ўргатиш.
- Маҳалла, мактаб ва жамоат ишларида иштирок этиш.
- Ватанга хизмат қилиш ҳиссини тарбиялаш.

7. Замонавий технологиядан фойдаланиб тарбия

- Миллий тарих, маданият ва қадриятларга оид фильмлар, мультфильмлар кўрсатиш.
- Интернет ва ижтимоий тармоқларда миллий меросни тарғиб қилувчи саҳифалардан фойдаланиш.

Ўсмирларни миллий қадриятлар асосида тарбиялаш усуллари кўп қирралидир: оилавий урф-одатлардан тортиб замонавий технологиялардан самарали фойдаланишгача. Бу усуллар орқали ўсмирларда миллий ғурур, маънавий етуклик, ватанпарварлик ва инсонпарварлик фазилатлари шаклланади.

Оилада ўсмирларни миллий қадриятлар асосида тарбиялаш жамиятнинг маънавий ривожида муҳим омил ҳисобланади. Бу жараёнда ота-оналарнинг намунаси, миллий анъаналарни қўллаб-қувватлаш ва психологик қўллаб-қувватлаш асосий шартлардан биридир. Миллий қадриятлар билан тарбияланган ўсмир келажакда маънавий етук, масъулиятли ва Ватанга содиқ шахс сифатида камол топади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Васила Каримова “Оила психологияси”: дарслик.: Т.: — «Фан ва техналогиялар Марказий восмахонаси», 2007. — Б. 20.
2. Сафаров О./ Махмудов М. Оила маънавияти. - Т.: “Маънавият”, 1998. - 160
3. Васила Каримова “Оила психологияси”: Ўқув қўлланма. — Т.: “Шарқ”, 2010. — Б. 42-46.
4. Ёш даврлар психологияси: Ўқув қўлланма. —Т.: Академия, 2015.